

Resandefolket - Från tattare till traveller

Av **Bo Hazell**
(2011)

Pia Hellertz – januari 2016

Efter 20 års forskning om resandefolket och resandekulturen har *Bo Hazell* presenterat en berättelse som är så enormt imponerande att den ligger minst på doktorsavhandlingsnivå. Han redovisar sin forskningsmetod, vilket är *intervjuer* av resande och romer i hela Europa samt ingående *litteraturstudier*. ”I boken får resande själva komma till tals – unga och gamla, kvinnor och män från olika släkter och stammar, och från skilda landsändar i Sverige, Norge, Frankrike, Holland och Irland – något som märkligt nog inte skett tidigare”, skriver han (s.12). Hans källor är mycket omfattande, 64 sidor av de 680 som den uppdaterade boken från 2011 omfattar. Han redovisar inledningsvis sitt syfte med forskningen:

Jag har två huvudsyften med boken. Det ena är att delge en bred läsekrets om en grupp svenskar – resandefolket – som funnits i Sverige i minst 500 år, och vars kultur och vardagsliv varit obekant för de flesta. Det andra är att stärka enskilda resandes syn på sig själva som en viktig del av den svenska historien och en del av det svenska samhället idag. Min förhoppning är att boken ska ingjuta mod till att våga träda fram som den man är. Att få uppleva självrespekt. Och att känna stolthet för sin och sina förfäders kultur (s.12).

Det är således en djupt humanistisk intention författaren har med sin forskning. Det är en social- och kulturanthropologisk forskning av hög kvalitet och en ovärderlig insats när det gäller att förmedla kunskaper om ett oftast osynligt och lika ofta föraktat och förtryckt folk. I hela världen finns det enligt författaren 40 miljoner romer. Enligt Wikipedia är det 20 miljoner, varav 12-15 miljoner i Europa. Trots det är resandefolket en bortglömd folkgrupp. Hazell menar att myndigheterna har lyckats osynliggöra en hel folkminoritet och liknar det vid ett *kulturellt folkmord* (s.19).

Vem är Bo Hazell?

Författaren är född år 1945. Han är hemmahörande i Örebro och har under nästan fyra decennier (1969-2007) varit anställd som reporter, programledare och musikproducent för livemusik på *Sveriges Radio* (SR). Han har också arbetat för *Sveriges Utbildningsradio* (UR) och *Sveriges Television* (SVT). År 1991 gjorde han en uppmärksam reportageserie om ungdomsvåldet i

Örebro, vilken blev flerfaldigt belönad. Han har gjort flera uppmärksammande radio- och teveprogram samt en dokumentärfilm om resandekulturen i samarbete med *Lars-Göran Pettersson*. Efter publiceringen av första upplagan av *Resandefolket – från tattare till traveller* år 2002 har Hazell ofta föreläst i samarbete med de resande och deras organisationer.

Vägen blev vårt land

Boken varvar historiska berättelser och fakta med de personliga berättelser som Hazell fått ta del av genom sina intervjuer och sina besök hos resandefamiljer i olika länder.

Han konstaterar att vi människor vandrade ända tills vi lärde oss att odla och att tämja djur. Så småningom blev vi alltmer bofasta. Men det finns fortfarande grupper av människor som fortsätter vandra för att kunna överleva. Hazell nämner exempelvis *boskapsnomader*, som följer djurens vandringar efter föda. Dit kan man räkna samerna. Han nämner också *ekonomiska nomader* vars vandringar styrs av sociala skäl, exempelvis luffaren, vagabonden och nasaren, de som vandrade från by till by och sålde saker (s.21). Jag minns mycket väl luffarna som besökte mitt hem när jag var barn i Jämtland. Vår dörr var alltid olåst, så det var bara att kliva in. Mamma köpte skosnören, vispar, spetsar med mera av dem för att hjälpa och hon hade ett övernattningsrum i förrådshuset på gården där de fick sova över. Nutida nomader är exempelvis sjömän, rallare, motorvägsbyggare och oljeplattformarbetare.

Ett intressant perspektiv som Hazell tar upp är den ”rotfasthet, disciplin och bundenhet till en viss trakt, gård eller arbetsplats” som blev det ideal som styrde människorna under bondesamhället och industrisamhället. De som vandrade började då betraktas som lågstatuspersoner. Men under 1900-talets slut börjar åter rörligheten premieras.

Vi ska lära oss att bli lika mobila som det lättflyktiga kapitalet, teknologin och tjänsteproduktionen. Nationsgränser och nationella symboler får allt mindre eller annan betydelse. ... Turistindustrin blomstrar och IT gör det möjligt att mentalt förflytta sig i en oändlig cyberspace. En ny socioekonomisk nomad som bjuder ut sina varor på ”nätet” håller på att uppstå (s.22)

Vilka är de resande?

Bo Hazell redogör ingående för den begreppsförvirring, den oklara historiebeskrivning och de konflikter det innebär att det inte finns en enhetlig definition på vem som är *resande*, vem som är *rom*, vem som är *zigenare*, vem som är *tattare* och så vidare. Detsamma gäller vilka rötter resande och romer har. Kommer de från soldater som krigat i Ryssland? Kommer de från tartarerna? Kommer de från Indien? Har de rötter hos en försvunnen stam från Israel? Vissa romer menar att de därmed skulle vara släkt med judarna (s.83). Dessa oklarheter har till och med lett till att det varit svårt att skapa en enhetlig förening för romers intressen, utan har lett till splittring (s.67).

Vissa kallar sig *resanderomer*. Andra som tidigare kallade sig *zigenare* vill nu kalla sig *romer*. *Rom* betyder *människa* och *man*. Hazell refererar till en professor i lingvistik, *Ian Hancock*, som menar att ”Alla romer är zigenare, men alla zigenare är inte romer” (s.65). För att inkludera alla grupper bör man använda uttrycket *the Romani people*, d.v.s. *romanifolket*, menar han.

Klart är att de resande inte är en homogen grupp, vare sig i Sverige eller i andra länder. Hazell går mycket noggrant igenom denna historia, de olika romska folkgrupperna och även de olika dialekterna av romani som används, något som måste vara enormt värdefullt för framtida historikers forskning. Fil.dr. *Laura Palosuo* (se s.18 nedan) konstaterar i sin inventering av forskningen om romer att Bo Hazells ”drygt 20 sidor långa lista över källor och litteratur rekommenderas varmt för den som vill veta mer om resande” (Palosuo, s.9). I den nya upplagan är listan som nämnts på 64 sidor.

En intressant lista i boken är den över *Romaniord i svenskan* (s.216 ff). Det är många ord vi använder som jag inte visste hade romskt ursprung. År 2006 fick Linköpings universitet i uppdrag av regeringen att anordna kurser i *romani chib* och romsk kultur, berättar Hazell (s.417). Vid en sökning på universitets hemsida ser jag att kurser erbjöds år 2008, men jag hittar ingen fortsättning.

Bo Hazell gör en kort sammanfattning över de olika vågorna av invandring. På 1130-talet kom stenhuggare för att delta i byggandet av domkyrkan i Lund. På 1500-talet kom italienska glasverksarbetare. På 1600-talet kom stuckatörer som utförde konstnärliga dekorationsarbeten, i första hand på slott och herresäten. På 1800-talet kom italienare som blev gårdfarihandlare, försäljare, positivhalare och musiker. En del av dem hade tama björnar som dansade till musiken (s.48). Romerna kom till Sverige år 1512. På Örebro Riksdag år 1637 beslutades dock att alla romer skulle utvisas ur Sverige. Mellan 1914 och 1954 var romsk invandring till Sverige förbjuden. Det innebar ytterligare tragedier när romska flyktingar, som försökte undkomma nazisternas förföljelser, inte blev insläppta i landet.

Enligt 1923 års fattigvårdslag fick ”zigenare” och ”tattare” inte vistas mer än tre veckor i samma kommun, sedan skulle de förpassas. Ända in på 60-talet var det så.

Skammens historia – grävs ut

Att läsa om hur Sveriges och Norges regeringar hanterat ”tattarplågan” är en plågsam läsning. Det är verkligen en skammens historia. Det handlar om tvångssteriliseringar, om internering på avprogrammeringsläger, om förbud mot att använda sitt eget språk, om etnisk rensning, om förbud att livnära sig på de enda sätt romerna hade till buds, och mycket mera.

I ett kapitel med rubriken *Etnisk rensning i tre ”tattarstäder”* berättar Hazell om konflikterna midsommaren 1948 mellan de resande och majoritets-svenskarna i Jönköping, där den största populationen resande funnits (s.223). Händelsen kom att kallas *raskravaller* (s.251) och även ”tattarkravaller” i media.

Denna händelse berättar också *Majgull Axelsson* om i sin bok *Jag heter inte Miriam*.¹

Även i Finnerödja fanns det en ganska stor resandepopulation, i ”Krämarstan”. Det fanns 10-15 hus i området som övergavs och som nu är överväxta efter de snart 100 år som gått.

Arkeologin kan ge röst åt de som aldrig haft möjlighet att skriva sin egen historia, skriver Örebro läns museum.² I Sverige har hittills tre arkeologiska utgrävningar berättat resandefolkets historia. I Snarsmon i norra Bohuslän har ättlingar till de resande som bodde där för 100 år sedan, tillsammans med Bohusläns museum, inom projektet *Ekomuseum Gränsländ*, börjat gräva ut den gamla resandebyn.³

Ann Hellman, projektledare hos Länsmuseet i Örebro, berättar att man nu vill göra en fjärde utgrävning, nu i Finnerödja:

- Det måste röjas upp och ett hus ska grävas ut. Vi har redan hittat en del spännande saker. Det handlar ju om *samtidsarkeologi* vilket inte är så vanligt.

Resterna av ett samhälle som innevånarna av omgivningen tvingades överge. Nu ska det undersökas närmare. Foto: Länsmuseet

Arbetet med de arkeologiska utgrävningarna i ”Krämarstan” har pågått sedan 2010 och har varit en del av Länsstyrelsens nationella projekt *Kalejdoskop* samt Örebro läns museums arbete *Att störa homogenitet*. Projektet arbetar för att ge plats för allas kulturarv, ett kulturarv där minoriteters historia och erfarenheter ingår som en självklar del.⁴ Projektet *Att störa homogenitet* beskrivs på

¹ Jag berättar om boken i min artikel *Vägarnas folk*, http://www.piahellertz.com/Vagarnas_folk.pdf.

² *Länsmuseet forskar om resandes historia i Finnerödja*, Sydnärkenytt 11 oktober 2013, <http://www.sydnarkenytt.se/sydnarke/artikel/graever-om-resandefolket1#.VpdzYmdIjIU>

³ *Resandeboplatsen Snarsmon* - <http://www.bohuslansmuseum.se/samlingar-och-historia/resandeboplatsen-snarsmon/>

⁴ *Arkeologi och resandes historia* - Publik arkeologisk grävning tar fram resandes historia <http://www.olm.se/1821.html>

Länsstyrelsens hemsida:

Rasism, funkofobi, antisemitism, transfobi, islamofobi, antiziganism och homofobi får livskraft av föreställningar om kulturell renhet och idéer om ett homogent och idealiserat svenskt folk som tänkt, känt och varit lika. Samtalet, platsen och kulturen bör tillhöra alla oavsett livsstil, sexuell läggning, klass, kön, funktionsnedsättning eller ursprung.⁵

Ett antal konferenser har genomförts omkring dessa teman under 2013 och 2014.⁶ Jag misstänker starkt att Bo Hazells bok har inspirerat flera av de verksamheter som pågått efter det att första upplagan av boken kom ut år 2002.

Dubbelliv

Hoten och förföljelserna ledde till att många romer inte vågade berätta om sitt ursprung och tvingades leva dubbelliv, vilket många av Hazells intervjupersoner beskriver. Författaren berättar att först i mitten på 1990-talet, när romerna fått uppmärksamhet i press, radio och TV så började allt fler träda fram och berätta om sina rötter (s.291). Tidigare var intentionen från politikernas och myndigheternas sida att de resande skulle *assimileras*. Om de bara gav upp sin kultur och började leva som majoritetsbefolkningen så skulle diskrimineringen upphöra, trodde man. När invandringen blev större började politikerna istället tala om *integrering* (s.405).

Många ohyggliga metoder har använts mot romer och resande för att förhindra deras möjligheter att få leva ett värdigt liv på sina egna villkor.

Steriliseringar

Sterilisering är den mest omdiskuterade konsekvensen av den rasbiologiska politik som kännetecknade början av 1900-talet. Detta blev extra ohyggligt för romer eftersom det slog mot *familjen*, med tanke på att familjen är resandekulturens kärna. Både män och kvinnor steriliserades, i fängelser, på sjukhus och i läger. Myndigheterna hotade med att man skulle ta barnen ifrån dem om de inte gick med på sterilisering. En man berättar att han blev lovad att bli fri från fängelset om han gick med på sterilisering. Efter lång eftertanke gick han med på det – och blev sviken. Han fick sitta kvar ytterligare 11 år, berättar han för Hazell (s.135).

Sverige hade också den tveksamma äran att vara nummer två när det gällde

⁵ Att störa homogenitet - <http://www.lansstyrelsen.se/orebro/Sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/byggnadsvard/bidrag-till-kulturmiljovard/kalejdoskop/projekt-2013/att-stora-homogenitet/Pages/default.aspx>

⁶ <http://www.lansstyrelsen.se/orebro/Sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/byggnadsvard/bidrag-till-kulturmiljovard/kalejdoskop/projekt-2013/att-stora-homogenitet/Pages/default.aspx>

tvångssterilisering, bara Nazityskland var värre, enligt *Sourze*.⁷ Mellan 1934 och 1976 steriliserades 63,000 svenskar ”som ett led i att förbättra befolkningsunderlaget” (s.127). Det var fler än i något annat land (s.132). Det var människor som påstods ”hota samhället genom att våldsamt öka de sociala kostnaderna”. Känns diskussionen igen?

På 1940-talet var ungefär en kvinna i vart fjärde romskt hushåll steriliserad. *Soraya Post*, som år 2014 blev invald i EU genom *Feministiskt Initiativ*,⁸ beskriver i en artikel i *Aftonbladet* hur det gick till när hennes mamma steriliserades 1959: ”Då var hon gravid i sjunde månaden. Hon ställdes inför ultimatum: om du inte går med på abort och sterilisering så kommer vi att omhänderta dina barn”, berättar Soraya i den vitbok som kom ut år 2014 (se nedan) och fortsätter: ”Vår historia är präglad av en stark myndighetsskräck. Att alltid vara rädd och leva på nåder gjorde att vi sökte trygghet hos varandra, i släkten. Därför har vi väldigt lite umgänge utanför släkten. Vi var ständigt på vår vakt.”⁹

Både i Sverige och i Norge har man börja ge skadestånd på grund av steriliseringen. Norge och Finland är föregångsland när det gäller skadestånd till de resande på grund av allt de utsatts för. I Sverige handlar den aktuella skadestandsdebatten om Skånepolisens register i Lund, som avslöjades år 2013. Det känns som om den dränkt den stora skadestandsfrågan.

Lobotomering

I Norge genomfördes *lobotomering* på 2,500 norrmän på Gaustads sjukhus (s.138). Det innebär att man skär av förbindelsen mellan pannloberna och djupare liggande regioner i hjärnan vilka är centrum för känslolivet. Fram till 1948 dog 32 % av patienterna efter operationen (s.137). En officiell motivering för lobotomi var bristen på platser på mentalsjukhusen. Den mindre hedrande orsaken var att de var ”tatare”, vilket här betydde resande som var norska medborgare.

Även i Sverige använde man lobotomi på patienter med aggressivt beteende, samt för att dämpa svår ångest och lindra schizofreni. Totalt lobotomerades över 100,000 personer i hela världen, men Sverige var värst bland nordiska länderna, vilket bara överträffades av USA och England.

Smärtexperiment och Mind Control

En annan typ av ohygglig forskning som bedrevs på Gaustad var *smärtgränsundersökningar*. Patienterna tvingades delta i plågsamma experiment för att

⁷ *Lobotomerade glöms av staten* – 26 juli 2009 - http://sourze.se/2009/07/26/lobotomerade-gloms-av-staten_68371#.VpPdQWdIjIU

⁸ Detta berättar hon känsllostarkt om som en historisk händelse på, <http://feministisktinitiativ.se/valstugan/eu-valet/soraya-post/>

⁹ ”Vi skulle bara bort, bort, bort” - Romer berättar om svenska förtrycket - <http://www.aftonbladet.se/nyheter/article18606541.ab>

forskarna ville se var olika personers smärtgräns låg. Enligt Hazell genomfördes denna forskning i samarbete med *CIA* och med anslag från *Fordstiftelsen*.

Man forskade även på *Mind Control*, d.v.s. systematiska metoder för att försöka styra människors beteenden. Man använde också den hallucinogena drogen *LSD* (s.138), som är en av de starkaste, sinnesförändrande kemikalier som finns. Offren för dessa experiment begravdes i massgravar i hemlighet. Från år 1996 har man varje år samlats vid *Skammens sten* på Ris kyrkogård i Oslo i maj för en minnesstund över offren, som ofta var resande och romer.

”Förlåt men aldrig glömma.

Denna plakett har satts upp till minne av de medmänniskor som blev offer för storsamhällets oförmåga och ovilja att förstå deras egenart och öde”
står det på *Skammens sten* enligt Hazell.

Raspolitik

Hazell berättar om den raspolitik som var aktuell på 1930-talet. Den rasbiologiske forskaren *Herman Lundborg*, som startade det rasbiologiska institutet vid Uppsala universitet (s.108) framställde ”zigenare”, ”lappar” och judar som sämre raser än den nordiska.¹⁰ Författaren berättar att *Selma Lagerlöf* skickade pengar till institutet för att stödja verksamheten.

Han berättar också att *Rosa* och *Katarina Taikon* kritiserade flera av de dåtida författarna som exempelvis *Fritiof Nilsson Piraten* i *Bombi Bitt och jag*, och *Ivar Lo-Johansson* på grund av att deras romantisering och ofta negativa beskrivningar av ”tattare” och ”zigenare” förstärkte den rasistiska inställningen till romerna (s.161). Likheten med det nazistiska tänkandet var påtagligt, menar Hazell.

¹⁰ Efter andra världskriget förändrades svenskarnas syn på ”raser” och forskarna menar att det är mer relevant att tala om ”folkgrupper” (s.183).

Detta var en tid när den antisemitiska propagandan frodades. Han berättar att de tyska medierna ”piskade upp ett allt större hat, som snart övergick till trakasserier och ’den slutliga lösningen av judeproblemet’” (s.164). Jag blev något överraskad över att media hade en så stark roll redan då och reflekterar över vilka krafter som låg bakom media. Var de lika styrda då som de är idag av ekonomiska och politiska krafter?¹¹ I vilken utsträckning påverkade denna rörelse svenskarnas syn på ”tattare” och ”zigenare”? Det fanns rubriker i media på 1930-talet såsom ”Tattarplågan kostar 10 miljoner om året” och ”Den slutgiltiga lösningen av tattarproblemet” (s.164). Så det verkar sannolikt att media hade en tung roll i stigmatiseringen även av de resande.

Svenska politiker och myndigheter beundrade den politik som fördes i Tyskland under 1930-talet,

... där man hämningslöst genomdrev en befolkningspolitik som gynnade den sunda nordiska människan. Mänskliga avelsinrättningar, institutioner för dödshjälp åt psykiskt sjuka och handikappade och massutrotningsläger för judar och romer var denna politik lika fasansfulla som logiska konsekvenser (s.129)

Man talade i termer som att ”sanera den svenska folkstammen”, ”att befria den ifrån fortplantning av arvsanlag” och så vidare.

Men det fanns åtminstone en kritisk röst. Journalisten *Else Kleen*, som var gift med en av socialdemokratins förgrundsgestalter *Gustav Möller*, skrev i *Stockholmsstidningen* år 1943: ”Kunna 5,000 tattare hota ett folk på sex miljoner? Många laglydiga och framgångsrika medborgare bland tattarna.” (s.165).

År 1922 gjordes en inventering på pastorexpeditionerna i Sverige. Man fann att det fanns drygt 2,500 ”zigenare” och ”tattare”. Polismyndigheten genomförde samma år en räkning och då stannade antalet på 1,800 (s.105). Trots denna lilla grupp människor beslöt myndigheterna att ”tattarna” utgjorde ”ett ytterst allvarligt samhällsproblem och föreslog en rad åtgärder för att komma till rätta med ’tattarproblemet’” (s.105). Dessa åtgärder var bland andra ”förbud mot kringvandrande, omhändertagande av de resandes barn och förbud mot hästhandel”.

Katarina Taikon

Katarina Taikon skrev böckerna om *Katitzi* och medvetandegjorde om romernas liv. *Katitzi* var en berättelse om Katarina Taikons egen barndom. När jag skriver detta, i januari 2016, sänds en dokumentär på SVT 1¹² om Katarina Taikons liv,

¹¹ Jag rekommenderar *Jan-Olov Rönns* bok *Utan media kan du inte starta ett krig* (2010). Se min artikel om boken på http://www.piahellertz.com/Utan_media-inget_krig.pdf.

¹² *Taikon*, efter Lawen Mohtadis biografi om Katarina Taikon, *En dag blir jag fri* - <http://www.svt.se/nyheter/regionalt/stockholm/premiar-for-filmen-om-katarina-taikon>. Se också <http://www.allehanda.se/kultur/bocker/en-vardig-biografi-om-katarina-taikon>.

Taikon. Hon har ibland kallats *Sveriges Martin Luther King* och beskrivs som en medborgarrättskämpe.¹³ Det var en mycket intressant dokumentär. Jag visste inte att hon var så stor, att hon betytt så mycket för romernas och de resandes situation. Jag blev mycket imponerad av henne.

Katarina Taikon under en demonstration för romernas rättigheter 1969.

Det är intressant att hon föddes ”i ett tält i en skogsdunge” i stadsdelen Almby i Örebro, den 29 juli 1932, den stadsdel där jag numera bor. En annan källa menar att hon föddes i familjens ”röda buss”. Undrar var deras läger låg?

Jag ringer Rosa Taikon, som fyller 90 år i år. Hon minns inte. Det enda hon minns är den röda bussen och att det var ”i utkanten av Örebro”. På den tiden var Almby en utkant.

Hazell berättar också att en av stadsbussarna i Örebro har fått Katarina Taikons namn (s.427).¹⁴ I *Nerikes Allehanda* den 12 januari i år föreslår ledarskribenten *Lars Ströman* att man borde resa en staty över Katarina Taikon i Örebro, något som också Vänsterpartiet förslog för några år sedan.

I skrivande stund får jag veta att födelseplatsen sannolikt ligger i närheten av min bostad i Almby. Min f.d. chef inom socialtjänsten *Bo Hallonqvist* har varit involverad i arbetet med romer i Örebro sen flera decennier och tycker sig minnas att det fanns ett läger här i närheten innan villorna byggdes. Jag fick även kontakt med f.d. ordförande för Almby Norrbyås Hembygdsförening, *Lennart Bäck*, som verkar kunna allt om Almby. Han visste inte heller exakt. Jag fortsätter undersöka.

Då kanske statyn över Katarina Taikon borde stå nånstans här i Almby! Varför inte vid Örebro universitet som numera ligger mitt emellan de två platser

¹³ <http://www.taikon.se/>.

¹⁴ De övriga bussarna har också fått kända Örebroares namn, <http://www.orebro.se/download/18.418bcc8c133bbb5afdf80006040/1392724469063/Bussnamn.pdf>

som Hallonqvist och Bäck nämnde?

Omprogrammering

Vi har ju läst och hört en hel del om hur samerna förbjöds att tala sitt språk för att de skulle assimileras till att bli ”svenskar”. Jag var inte medveten om att denna extrema kulturella våldtäkt även drabbade romer och resande.

Hazell berättar om den norska arbetskolonin *Svanviken*, ”ungefär på samma breddgrad som Östersund” (s.140). Det var en kyrklig stiftelse som drev kolonin. I över 80 år, från 1908 ända till 1989 fungerade Svanviken som arbetsläger. Målet var att de resande skulle sluta flacka runt på vägarna och istället bli bofasta. Allt som kännetecknade de resande förbjöds. De fick veta att de ansågs syndiga och att deras kultur var värdelös. De förbjöds att tala *romani* och att utöva gamla seder och traditioner. De fick inte träffa släkt och anhöriga utanför lägret. ”Behandlingen byggde på ett program i fem punkter: arbetsträning, regelbundenhet, ordning, kunskaper och gudsfruktan”(s.141). ”Den kulturella avprogrammeringen var total” (s.143).

Barnen användes hela tiden som påtryckningsmedel. De placerades ofta i fosterhem som ”enkom var för resandebarn eller i fosterhem hos familjer som inte själva var av resandesläkt, ofta på annan ort i Norge, långt från föräldrarna på Svanviken” (s.143). Med vetskap om hur stark betydelse familjen har hos de resande så måste detta ha varit helt olidligt. Hazell berättar att några personer numera hjälper bortadopterade resandebarn att som vuxna återfå kontakten med sina biologiska föräldrar och sin släkt (s.82).

Romerna och kriminalitet

En av de främsta fördomarna mot romer och resande var att de skulle vara så *kriminella*. Hazell berättar att det vanligen rörde sig om småföreteelser, exempelvis olaga handel. Det vanligaste brottet bland de resande var fylleri (s.261).

Birgitta Svensson skrev en avhandling, *Bortom all ära och redlighet – Tattarnas spel med rättvisan* (1993) som byggde på uppgifter från kriminal-

register, polisförhör, domstolsprotokoll och fängesliggare (s.25). Där namnger hon två släkter och drar från sina studier slutsatsen att:

Tattarnas identitet har påtagligt formerats som brottslingens ... många drag är gemensamma med andra inom förbrytarvärlden... (s.26)

Inte undra på att de resande kände sig kränkta. Släktingar till de två familjerna har senare haft problem med att slakten namngavs i hennes studier. Det är obegripligt att avhandlingen kunde accepteras. Jag Googlar för att undersöka vem som var fakultetsopponent vid disputationen och hittar en artikel av professorn i socialt arbete *Sune Sunesson* vid Lunds universitet, där han dels berättar att han var opponent och dels beskriver sin beundran över avhandlingen. Även om han är något kritisk till att familjerna namngavs. Han ifrågasätter dock inte Svenssons metod, att dra slutsatser om ”tattare” baserade enbart på dokument som fokuserar kriminalitet. Hans artikel har rubriken *Fransk filosofi och skånska tattare* (1994).¹⁵

En annan fördom var också att de *levde på bidrag*, men en undersökning som gjordes av tioårsperioden 1928-1938 visade att de resandes andel av den totala understödkostnaden låg under den övriga befolkningens. Dessutom fick de 10 procent lägre ersättning än de andra (s.260). Var fjärde bidragstagare bland de resande fick bidrag på grund av att de inte hade något registrerat arbete.

”Vi hade inget annat val”

Flera av de resande som Hazell intervjuar berättar om den förnedring de upplevde när de tvingades tugga mat eller pengar i de fall när ingen ville köpa det de resande hade att sälja, vare sig det handlade om saker eller om tjänster. Barnen fick ibland bidra till försörjningen genom att sjunga och spela för människor. En intervjuad man berättar:

Jag har ofta tänkt på hur förnedrande det kändes att stå så där och sjunga för folk. När jag var riktigt liten tänkte jag väl inte så mycket på det, men när jag var i tio-tolv-årsåldern skämdes jag. Men vi hade inget annat val. (s.157).

Och jag tänker på dagens tiggande romer som inte heller har något val.¹⁶

Kris – en civil ”domstol”

Hazell berättar om romernas råd eller domstol, *Kris*, som leds av respekterade familjeöverhuvuden. Där får alla uttala sig innan beslut fattas. Ett exempel är när

¹⁵ RIG – Kulturhistorisk tidskrift, vol. 77, nr.1, 1994

¹⁶ När jag skriver detta, den 15 januari 2016, är det minus 19 grader i Örebro. Den gamla romska kvinnan som brukar sitta utanför Coop med sin pappersmugg, med bilden på barnbarnen, satt där även idag – invirad i flera lager filt. Jag har ”adopterat” henne och brukar ge henne lite pengar varje gång jag passerar. Idag fick hon extra mycket. Jag undrar var hon sover? Hon brukar sitta och sova på sin plats ibland. Vi är många som plågas över deras situation. Vem gör vad?

någon anklagats för något kriminellt.

Bo Hazell råkade helt oväntat ut för en typ av Krismöte när han försökte bli accepterad av familjerna. Han berättar hur han blev utsatt för en spontan ”grillning”, en ”omvänd skjutjärnsjournalistik” (s.34). De resande hade mångåriga negativa upplevelser av journalister och forskare, som undersökte och intervjuade och som sen redogjorde för resultaten på ett för de resande negativt sätt. De var brända. Så Hazell utsattes vid flera tillfällen för dessa möten. Han berättar att han första gången blev ”chockad och ordentligt omskakad, kände att jag nästan tappade fotfästet” (s.34). Han konstaterar att under en sån grillning så går det inte ”att dölja ett endaste uns av oärlighet, lögn eller falskhet utan att avslöjas” (s.35). Kanske det är en metod som fler forskare borde utsättas för! Hazell berättar att om man klarat grillningen så möts man sen av respekt och ”välkomnas in i den stora värmen och gemenskapen, inbjuds till måltider tillsammans med familjerna, får gå omkring på campingområdet och få alla frågor besvarade på ett öppet och ärligt sätt, de må vara aldrig så kontroversiella” (s.35).

Resandeliv

Två viktiga inslag i de resandes liv och kultur var dels arbetet med hästar och dels ”att göra affärer”. Men utifrån myndigheternas perspektiv så var inte de affärer de resande sysslade med något man kunde försörja sig på, så därför betraktades de som *lösdrivare*. Dessutom förbjöds de så småningom att ha hästar eftersom de resande ansågs missköta sina djur, något som var helt horribelt eftersom de var väldigt rädda om sina hästar. Dessutom var hästarna ett sätt att färdas på innan bilen kom in i bilden. Därför fick de nu själva dra kärrorna med sina tillhörigheter och varor.

Den här bilden finns på bokens framsida.

Bo Hazell berättar att ett barnbarn hade fått veta att ”mormor och morfar” var på framsidan av en bok (s.13).¹⁷

¹⁷ Resandefolket – Frihetbortiskogen - <http://resandefolket.blogspot.se/>

Familjen var och är som nämnts enormt viktig för de resande. Hazell menar att deras livsstil var motsatsen till allt som var modernt. Deras sociala nätverk, släkter och klaner stämde inte med den *individualisering* som pågick. De föredrog att leva ”fria på vägarna” när industrialismen krävde disciplin och att man underordnade sig regler och arbetstider (s.105).

Musiken var också en viktig del i de resandes liv. Hazell berättar i ett kapitel om hur de resande förmedlade sina berättelser med visor. Man sjöng vid lägerelden. Resandesångerna var förbehålla de resande själva. Numera har flera romer börjat berätta om sina rötter och många kända musiker, skådespelare och sångare visar sig tillhöra resandesläkt. Hazell nämner flera, exempelvis *Calle* och *Ebbe Jularbo* och *Christina Lindberg*. Jag har lyssnat på på Youtube på några av de sångare som Bo Hazell skriver om och det är fascinerande, känslostarka och säregna sånger och röster. En sångare som jag fastnade för var *Ralf Novak Rosengren*, som enligt Hazell räknas som den mest namnkunnige resandesångaren i Sverige. Ralf Novak Rosengren säger i en artikel i Expressen:

- Många av resandemusikerna fick aldrig sin rättmätiga plats i musikhistorien. Deras låtar spelades av erkända svenska musiker och när de dokumenterades kunde det bara stå "nedtecknat av tattare".¹⁸

När jag läste *Bennie Åkerfeldts* böcker, *Buron kallar oss Tattare* (2008) och *Romer – det ansiktslösa folket i Europa* (2012), fick jag veta att han uppträder tillsammans med *Pelle Jageby*, som sjunger resandesånger, så jag beställde ett par av hans CD-skivor.¹⁹ Åkerfeldt har själv resandebakgrund, däremot inte Jageby.

Målle Lindberg, den färgstarke frikyrkopastorn, kallade sig själv ”zigenarpredikanten”. Ståupparen *Anna-Lena Brundin* brukar säga att hon tillhör en ”tattarfamilj”. Även *Zlatan Ibrahimovic* har romsk härkomst. Några internationellt kända romer är *Bill Clinton*, USAs f.d. president, skådespelaren *Yul Brunner*, den fantastiske dirigenten *Sergiu Celibidache*, panflöjtisten *Gheorghe Zamfir*, och the King, ”the one and only”, *Elvis Presley*.

Officiella ursäkter

I Norge bad statsrådet *Ragnhild Queseth Haarstad* den 11 februari 1998 på den norska regeringens vägnar officiellt det resandefolket om ursäkt (s.150).

Den svenska regeringen inrättade år 2002 *Rådet för romska frågor* med

¹⁸ ”Tattarungen” som blev dragspelskungen, 5 december 2013,

<http://www.expressen.se/nyheter/dokument/tattarungen-blev-dragspelskungen/>

Artikeln är skriven av Lars Lindström och handlar om romerna och musiken. Rubriken refererar till *Calle Jularbo*.

¹⁹ Jag har skrivit en artikel om *Bennie Åkerfeldts* böcker som jag gett rubriken *Vägarnas folk*, http://www.piahellertz.com/Vagarnas_folk.pdf

Mona Sahlin som ordförande (s.150). År 2007 ersattes det av *Delegationen för romska frågor* med *Maria Leissner* som ordförande. I delegationen har olika experter suttit tillsammans med romer och resande. Enligt Hazell skulle delegationen lägga fram ett förslag. Så jag Googlar och hittar *Romers rätt – en strategi för romer i Sverige – SOU 2010:55*²⁰.

Strategin har tre övergripande mål;

- att stänga välfärdsgapet mellan romer och andra grupper,
- att häva romers maktunderläge,
- att reparera romers tillit till majoritetssamhället och överbrygga förtroendeklyftan.

Delegationen bedömer att målen kan nås inom 20 år ...

Rapporten konstaterar att ”Romerna är utan jämförelse den folkgrupp i Europa som historiskt har varit och i nutid är mest utsatt för förföljelse och rasism i alla dess former. Situationen är allvarlig även i Sverige. Romer är utsatta för diskriminering på arbetsmarknaden och bostadsmarknaden” (Romers rätt, s.165). Rapporten använder begreppet *antiziganism* för att sammanfatta diskrimineringen och jämför det med begreppet *antisemitism*.

I skrivande stund får jag kontakt med en man, *Dennis Avorin*, som år 2015 lagt fram sin magisteruppsats vid University of Bologna, *Alma Mater Studiorum Università di Bologna*. Uppsatsen heter *Europe and Antiziganism: A Theory of Romani Persecutions* (Europa och antiziganismen: En teori om förföljelserna av romer). Han fann att man kan differentiera förföljelsen på tre sätt, med *underkuvande*, *exkludering* (uteslutning) och *utrotning*. Han konstaterar:

Kärnan i antiziganism över tid består av antilösdriverilagar, frihetsberövande, tvångsmässigt underkuvande, myndighetsförbud, förnekande av tjänster och tvångsvräkningar (uteslutning), samt på utvisning, våldsamma överfall och tvångsomhändertagande av barn (utrotning). När det gäller de fall som studerats, har Sverige historiskt fokuserat på utrotning av romska folk samtidigt som Rumänien har fokuserat på underkuvande (Utdrag ur Abstract) (min översätn.).

I Sverige framfördes en ursäkt av dåvarande vice statsminister *Lena Hjelm-Wallén* och socialminister *Lars Engqvist*. Texten publicerades bara i *Expressen* den 28 april 2000. ”Texten ... var rak och tydlig. De tog upp de övergrepp som skett mot resande och romer men kom inte med några löften om gottgörelse” skriver Hazell (s.428). Få människor tog del av den. Författaren skriver:

Trots att jag vid denna tid själv hade tillgång till fyra rikstidningar och fem lokaltidningar som jag dagligen gick igenom på min arbetsplats, och trots att jag fortlöpande tog del av Sveriges Radios och Sveriges Televisions

²⁰ <http://www.regeringen.se/contentassets/985b128c40934e16b56481fdd2a27272/romers-ratt--en-strategi-for-romer-i-sverige-sou-201055-del-1-av-2>

nyhetssändningar nåddes jag inte av texten förrän långt senare. Och få resande känner än idag – elva år efter publiceringen – inte till ursäkten. ... Det var som om stadsråden hade viskat fram budskapet med huvudena nerstopgade långt ner i sanden. ... Fanns det något syfte med att i detta fall inte framföra ursäkten med full kraft? (s.429)

I första upplagan av boken krävde Bo Hazell en *sanningskommission* i Sverige. År 2010 lade Delegationen för romska frågor under ledning av *Maria Leissner* fram sitt betänkande. Där föreslås att en sannings- och försoningskommission tillsätts (s.430). I en DN-artikel med rubriken *Sanningskommission måste ge resandefolket upprättelse* den 29 december 2011 upprepade Bo Hazell kravet på en sanningskommission.²¹ *Jan Selling*, historiker vid Uppsala universitet, tror att anledningen till att man inte vill ha en sanningskommission kan vara att det finns de som inte vill tala om sina aktiva roller i antiziganismen. ”Då talar jag i första hand inte om personer utan om institutioner. Ett annat skäl är att man helt enkelt inte vill betala, det kan bli en snöboll som kommer i rullning”, säger Selling.²²

Alliansregeringen beslutade att endast göra en *vitbok*. Den kom ut 2014 med rubriken *Den mörka och okända historien - Vitbok om övergrepp och kränkningar av romer under 1900-talet* (Ds 2014:8). Hazell menade 2011 att det sannolikt blir ”en repris av den socialdemokratiska regeringens framvisade ursäkt år 2000” (s.430). Han konstaterar också att om inte regeringen ändrar inställning så skulle det vara ett stort svek mot Sveriges romer och resande. ”I förlängningen kan det innebära dödsstöten för resandefolkets egenart”, menar han (s.431).

Vitboken ett välgjort och omfattande arbete som berättar om historien och allt som de resande utsatts för. Dåvarande integrationsminister *Erik Ullenhag*, som formellt hade ansvaret för arbetet, konstaterade i en artikel i *Svenska Dagbladet* den 25 mars 2014 att de resandes mörka historia är ”kanske ännu mörkare än jag trodde innan vi startade arbetet”.²³ Bo Hazells uppdaterade bok finns med i den omfattande referenslistan. I arbetsgruppen satt många romer, bland andra *Rosa Taikon*, Katarina Taikons syster.

Den 25 mars 2014 genomförde regeringen en ceremoni där vitboken presenterades, och där kronprinsessan *Viktoria*, politiker och representanter för romerna deltog.²⁴

²¹ ”Sanningskommission måste ge resandefolket upprättelse”,

<http://www.dn.se/debatt/sanningskommission-maste-ge-resandefolket-upprattelse/>

²² ”Plågsam läsning” om romövergrepp -

<http://www.svd.se/plagsam-lasning-om-romovergrepp/om/sverige>

²³ Se fotnot 21.

²⁴ Artist *Hans Caldaras med musiker* - https://www.youtube.com/watch?v=O_NC9-7HqL0

Vid ceremonin för överlämnandet av Vitbok om övergrepp och kränkningar av romer under svenskt 1900-tal medverkade bland andra *Singoalla Millon*, kronprinsessan *Viktoria*, *Rosa Taikon* och dåvarande integrationsministern *Erik Ullenhag* (FP).

På YouTube finns en video från ceremonin där sångaren, författaren och debattören *Hans Caldaras*, en av romernas starka förkämpar, sjunger romska sånger.²⁵

Den 25 mars 2014 skriver 23 personer en artikel i *Aftonbladet* med rubriken *Regeringens vitbok om romerna räcker inte*. ”Vi anser också att det inte räcker med en vitbok, skriven av den stat som i över 500 år har bedrivit etnisk resning”, skriver författarna. De kräver en oberoende sanningskommission som gör upp

²⁵ https://www.youtube.com/watch?v=O_NC9-7HqL0

med övergreppen. Bland undertecknarna finns *Bo Hazell*, sociologen *Charles Westin*, skådespelaren *Özz Nujen* och *Jan Selling*, historiker vid Uppsala universitet

Den romska flaggan

Vid den första romska kongressen i London 1971, där representanter från fjorton länder deltog, fastställdes också den romska flaggan. De blågröna färgerna i flaggan hade antagits vid en kongress i Bukarest redan år 1933, men för att understryka romernas historiska koppling till Indien enades man om att lägga till ett hjul. Det röda hjulet symboliserar vandringen från Indien samt romernas framåtskridande. Den blå färgen symboliserar himlen (andliga värden) medan den gröna färgen symboliserar jorden. På världskongressen antogs också sången *Gelem, gelem* (Jag gick, jag gick) som nationalsång.²⁶

Forskning om romer

År 1999 blev romerna erkända som en nationell minoritet tillsammans med *samer*, *tornedalingar*, *sverigefinnar* och *judar* (Bet. 1999/2000:KU6, rskr. 1999/2000:69).

Det råder brist på forskning om romerna i Sverige, menar Hazell. Han nämner två forskare vars forskning kan ifrågasättas. Dels den ovan nämnda studien av *Birgitta Svensson*, dels etnologen *Karl-Olov Arnstbergs* forskning. De berättar om romer och resande på ett nedsättande sätt, vilket förstärker de fördomsfulla föreställningarna om romer och de har fått kritik för sina perspektiv.

Fil.dr. *Laura Palosuo* vid Uppsala universitet, som disputerat på förintelsen med avhandlingen *Förintelsen upplevdes inte lika av alla*, gjorde år 2008 på

²⁶ På en Youtubevideo sjunger *Esma Redzepova* nationalsången *Gelem, gelem* till en fascinerande film på 6 minuter som berättar lite om romernas liv, åtminstone så som man kan föreställa sig det utifrån de berättelser som finns.

<https://www.youtube.com/watch?v=RUMXqoFDZwo>.

Det finns många inspelningar av sången på Youtube.

uppdrag av *Delegationen för romska frågor* en inventering av forskningen om romer i Sverige.²⁷ Det är en gedigen sammanställning över svensk och internationell forskning, rapporter och utredningar samt över skönlitteratur med koppling till romerna. Hon har till och med listat opublicerade uppsatser. Det är en ovärderlig sammanfattning för kommande forskare. Laura Palosuo har också angett ett antal forskningsområden som behöver belysas.

Adolfsberg, Örebro 1931

Norberg 1905

Dagens romska tiggare

I januari 2015 sändes reportern *Elin Holmberg* och fotografen *Leif Wikberg* till Rumänien för att skildra livet i byn *Valea Seacă*, som är ett av Rumäniens fattigaste samhällen. Där träffade de bland annat några av de rumäner som tagit sig ända till Ångermanland i hopp om att tigga ihop lite pengar för en drägligare tillvaro, berättar *Allehanda.se*.

– Reportageresan är det i särklass häftigaste jag gjort i mitt yrkesliv, säger Elin Holmberg.

– Jag trodde att jag hade hyfsad inblick i romernas liv, att jag var påläst. Men när vi kom ned till Valea Seacă, förstod jag att jag inte hade särskilt bra koll. Resan gjordes dels för att berätta romernas historia – från 1300-talets rumänska slaveri till dagens sociala utstötthet och yttersta fattigdom – dels för att söka svar. Försöka förstå de krafter som format detta folk under så många generationer.²⁸

Reportaget som Elin Holmberg gjorde, *Valea Seacă - där ogräs växer* är mycket intressant, både mörkt och mycket tragiskt, men också hoppfullt.²⁹ De berättar bland annat om busschaufförerna som ”säljer en dröm” om landet Sverige. De

²⁷ *En inventering av forskningen om romer i Sverige*, Uppsala universitet – 2008-11-14 - http://arkiv.minoritet.se/romadelegationen/www.romadelegationen.se/dynamaster/file_archive/090208/97eaa0f908cc38ed96a63f922044979a/forskningsoversikt.pdf

²⁸ "Det går knappt att beskriva" – nu visas utställningen om romerna i Valea Seacă, <http://www.allehanda.se/kultur/det-gar-knappt-att-beskriva-nu-visas-utstallningen-om-romerna-i-valea-seaca>

²⁹ *Valea Seacă - där ogräs växer* - <https://storify.com/Mittmedia/valea-seac-ograsets-hemvist>

tar enormt mycket betalt för resan och sen tvingas romerna betala av resan med de pengar de får in på sitt tiggande.

Avslutningsvis

Bo Hazell utsågs år 2002 av ABF:s tidning *Fönstret* till *Årets folkbildare* och har med uppdateringen av boken 2011 och de många föreläsningar han genomfört sen dess, verkligen levt upp till utnämningen. Deras motivering var:

... för att han likt en klassisk folkbildare också är en stor folkupplysare, en person som bildar sin omgivning och som angriper folks fördomar och förutfattade meningar. När det gäller att tvätta bort fördomar och även att stärka en svensk folkgrupps tro på sig själva, gör han ett viktigt pionjärbete för resandefolket.

Bo Hazell har gjort ett fantastiskt arbete för att lyfta upp en osynlig, föraktad, trakasserad svensk minoritetsgrupp i ljuset och gjort oss medvetna om en del av vår egen mörka historia. Sverige har en gigantisk skuld att betala till ytterligare ett minoritetsfolk, romer och de resande.

Helt klart har han med sitt arbete uppnått de syften han inledningsvis ställde upp för sin forskning.

För den läsare som vill få en djupare förståelse, både för de svenska resandes ohyggliga historia och även vill få en förståelse för de romer som idag sitter med sina pappersmuggar på våra gator och torg, är Bo Hazells bok ovärderlig. Eftersom han växlar mellan romernas egna berättelser om vad de upplevt, forskningsfakta och historiska skildringar, är boken spännande, lärorik och lättläst och den tillgodoser både intellektuell insikt och känslomässig förståelse.

Bo Hazell berättar kort om sin forskning och om boken på Youtube, <https://www.youtube.com/watch?v=vGS1e9Cf9P0>.